

Csanády András

MI MARADT A SZÉKELY FALUBÓL?

AMILYEN NAGYJÁBÓL VOLT. ELŐZMÉNYEK

A vizsgálat célja számomra az volt, hogy tudnánk meg valamit a falunak mint településnek és közösségi életformának a jelenéről, hogy gondolhassunk lehetséges jövőjére is. Van-e folytatás a faluban azok számára, akik most lakják, vagy a városiasodás menthetetlenül elnyeli őket is? Az első ránézésre világos, hogy a falu átalakulóban van, de mennyi a régi maradéka, s van-e benne működőképes új? Van-e a jelenlegi életében bármi, ami nem felbomlás, hanem gyarapodás?

Vizsgálatunk talán adott valami választ. Biztatást nyers adatokban. Rése ennek az is, ami a cigányokat illeti. Ők sokan és egyre többen vannak a község egyik falujában: Kőröspatakon. Kálnokon – a másikban – alig. Jelenlétük ijesztő megoldatlanság, mivel nélkülözi az alapokat: mind a tulajdont illetően, mind a lelkületben. Csak maga a pusztta ottlét. Abból kell valahogy nekik maguknak alapot építeni. Hogyan? Ki és mi vezetheti ezt az átalakulást? A vizsgálatnak nem egy kialakult álláspont igazolása, hanem kutatás volt a célja.

A régi faluba az ott lakók beleszülettek, benne nőttek fel, ott hozták létre utódaikat és örökítették tovább életformájukat, javaikat. Az egykori faluban minden szegénység eredendő forrása a földtelenség volt: kizártság a földtulajdonosi közösségből, s ezzel az önfenntartó – saját magának végzett – munka lehetőségéből, a nagy család önellátó üzeméből. Manapság viszont a (kis) földtulajdon nem feltétlenül biztosít már megélhetést tulajdonosainak. Akik pedig régebb ki voltak zárva a föld birtoklásából, azok többnyire máig ottrekedtek a nincstelenségben. Kik zártak ki, miért és kiket, hogyan?

A falvak hajdani lakói nem csupán földművesek és állattenyésztők, hanem háziiparosok is voltak, és a falu akkor élt egyensúlyban, ha mindenféle termékeinek csupán többletét-feleslegét s nem a maguk számára szükségesből szakított részét kellett kivinnie a faluból a piacra. Ennek rendjébe beletartozott a munkaerő is, a falu emberállománya. Ahhoz, hogy az állomány növekedhessen, a túlszaporulat számára

helybeli tartalékterületre volt szükség, majd annak fogytán távolabbira: a kirajzás lehetőségére. Ebben a rendben értékelődött – felhasználását tekintve – a falu valamennyi erőforrása. Mit volt érdemes, miként és mennyire felhasználni az akkor meglévő lehetőségek, technikák szerint.

És ma? Kik élnek a faluban? Helyben maradtak, jövevények, időszakosan ott lakók.

A község lakosainak száma életkori csoportok és nemzetiségek szerint

nemzetiség	jelenlevők életkora években					összesen		időleges lakos / helybeni		
	0-6	7-18	19-20	21-60	60	0-60	nemz. (%)	nyaraló	hazalátogató	összesen
magyar	36	197	33	961	364	1591	64,9	185	387	572
életkorok (%)	2,3	12,4	2,1	60,4	22,9	100	-	11,6	24,3	36
cigány	43	203	35	418	152	851	34,7	-	200	200
életkorok (%)	5,0	23,9	4,1	49,1	17,9	100	-	-	23,5	23,5
román	-	2	2	7	-	11	0,4	9	-	9
életkorok (%)	-	18,2	18,2	63,6	-	100	-	81,8	-	81,8
összesen	79	402	70	1386	517	2454	100	194	587	781
életkorok (%)	3,2	16,4	2,9	56,4	21,1	100	-	7,9	23,9	31,8

A község 20 év alatti korcsoportjának létszáma ugyanannyi, mint a 60 év felettieké; a 20 és 60 közöttieké (2 x 20 évnyi korcsoport) pedig hozzávetőleg háromszor annyi. Vagyis benne egy 20 éves szakaszra másfélszer annyi jut, mint a 20 alattiaknál. A létszám tehát egészében erőteljesen csökkenő, azonban ebben a csökkenésben a község *nemzetiségi* csoportjai igen különbözőképpen részesülnek.

AZ EGYHÁZAK – AHOGY VOLTAK

Ahol csak lehet, igyekszem magyar kifejezéseket használni, lehetőség szerint kerülöm az idegen szavakat és kifejezéseket.

A megkérdezettek nemzetisége és vallása

Vallása	Nemzetisége			Összesen
	Magyar	Cigány	Román	
RÓMAI KATOLIKUS	61	115	2	178
nemzetiség (%)	34,3	64,6	1,1	100,0
felekezet (%)	29,0	93,5	28,6	52,4
REFORMÁTUS	87	1	2	90
nemzetiség (%)	96,7	1,1	2,2	100,0
felekezet (%)	41,4	0,8	28,6	26,5
UNITÁRIUS	44	-	1	45
nemzetiség (%)	97,8	-	2,2	100,0
felekezet (%)	21,0	-	14,3	13,2
EGYÉB	18	7	2	27
nemzetiség (%)	70,0	10,0	20,0	100,0
felekezet (%)	8,6	5,7	28,6	7,9
ÖSSZESEN	210	123	7	340
nemzetiség (%)	61,6	36,2	2,2	100,0
felekezet (%)	100,0	100,0	100,0	100,0

A falu lakosságának összetételében megmaradtak a régtől meglévő különbségek: nemzetben, vallásban. Legáltalánosabb különbségeik ma is ezekből adódnak.

A CIGÁNYOK JELENLÉTE

Felmérésünkben a magyar-roma arány Kőröspatakon belül – Kálnok nélkül – 120:119. Katolikusok találhatóak ugyan Kálnokon is, de jelentéktelen számban (mintánkban 4 fő). Másokat ugyan fogadtak be a faluba, így valamikor a cigányokat is, ám annak tulajdonosi közösségébe nem: földhöz nem juttatták őket. Mindez később elég sok problémának lett kiváltó oka.

A cigányok valamennyien katolikusok. Rajtuk kívül a faluban kevés a katolikus, csak néhány család, akiket a szocialista években a jól fizetett bányamunka vonzott ide a Gyimesekből. Ezek rendes vallásgyakorlók. A plébánia földjei bérbe vannak adva, hozadékuk jelentéktelen. A cigányság beillesztésére-beilleszkedésére nincs igazi elgondolás, sem szándék. Miből él ma a két falu?

A LAKÓTEREK MEGOSZLÁSA ÉS ARÁNYAI

A falu térszerkezetében a földműves, alapjában magyar falurésztől a cigánytelep egyértelműen elhatárolódik. Egészében nyomorúságos kinézetű, benne csupán néhány, a főútra néző ház és telek éri el a magyar falu átlagos építettségének és gondozottságának a színvonalát. A cigánytelep házai és a telkek, amelyeken a házak állnak, parányiak a magyar falurészben láthatókhöz képest, és silányabb anyagokból készültek. Építettségük nem igazán szakszerű, többnyire mégis gondos.

„A cigányok szörnyű zsúfoltságban élnek, erősen szaporodnak, de a cigánytelep csak nagyon lassan terjeszkedik az út mellett felfelé eső telkeken” – mondja Corvin rendőr őrsparancsnok. A magyar szegénység nem egy csoportban él, a magyar falurészben nincs szegénynegyed. Az őrsparancsnok becslése szerint itt a családok 5%-a él szegénységben.

A felmérésben válaszadóként szereplő cigányok 64%-a (57 válaszadó) 25 m²-nél (5 x 5 méter!) kisebb alapterületű építményben lakik. A magát magyarnak valló cigányoknak csak fele lakik 25 m² alapterület alatti építményben, a „roma” válaszadók viszont valamennyien ilyenben laknak. A „romák” között van még 25, aki ennél egy fokkal nagyobb területen lakik, azaz 50 m²-ig el, és van még további 7, aki 50 m²-nél is tágasabban. Kicsiny, kiemelkedő csoport.

A magyarok közt senki nincs, aki 25 m²-esnél kisebb építményben lakna. 25 és 50 m² között már vannak, de csak 28-an, azaz 16,5%. A magyarok zöme – mintegy 70% – 50 és 120 m² közötti lakóterülettel rendelkezik. A további 14% annál is nagyobbakkal.

A FALUBAN ÉLŐK MEGÉLHETÉSÉNEK MAI FORRÁSAI

A kőröspataki református lelkész egyházközségének anyagi körülményeiről azt állítja: tényleges megélhetési gondokkal nem küzdenek. Vannak szerényebb körülmények között élők, de ez minden esetben külső tényezőknek tudható be (pl. alkoholizmus vagy hibás munkaerőkölcs, nem megfelelő gazdálkodás).

A kálnoki református gyülekezetnek 260 tagja van. Ezek 120 családba tartoznak, amelyekből csak 30 tiszta református, a többiben egyik fél

más vallású. 2015–2018 csak egy esküvő volt, aztán idén, 2019-ben kettő. Keresztelő 2015-ben három volt, de ebből kettő kései. Sok az öreg: 55 egyháztag már nyugdíjas.

A *kőröspataki unitárius gyülekezetet* 117 család alkotja. Az egyházi földeket bérla a kebli tanács. A hívek olyan adakozók, hogy '90 óta az egyházi épületeket mind rendbehozták, az iskolát most készülnek felújítani és felállítani benne egy szövőműhelyt, ahol fiatalokat tanítanának szőni.

A *kálnoki unitárius papnő*¹ szerint a népesedés gyarapodása elakadt. Az utóbbi években alig született gyermek.

A kérdezett nemzetisége és megélhetésének forrásai

Nemzetiség	A megélhetés forrásai										
	alkalmi, egyéb	saját termék fogyasztása	termék értékesítése	vállalkozói nyereség	hazai munkabér	külföldi jövedelem	ingatlan bérbeadása, eladása	magán-vállalk., nyugdíj	állami nyugdíj, segély	hitel, juttatás	összes válasz / %
Magyar	33	107	28	11	97	10	18	28	91	14	437
%	7,6	24,5	6,4	2,5	22,2	2,3	4,1	6,4	20,8	3,2	100
Cigány	80	12	4	4	25	12	2	2	77	30	248
%	32,3	4,8	1,6	1,6	10	4,8	0,8	0,8	31	12	100
Román	-	4	1	1	3	-	-	-	4	-	13
%	-	30,8	7,7	7,7	23,1	-	-	-	30,9	-	100
A három nemzet összesen	113	123	33	16	125	22	20	30	172	44	698
%	16,2	17,6	4,7	2,3	17,9	3,2	2,9	4,3	24,6	6,3	100

A kérdőív arra szólította fel a kérdezettet, hogy családi megélhetésüknek 3 legfontosabb forrását nevezze meg. Első forrását gyakorlatilag minden kérdezett megnevezte. A második forrást azonban már közel sem valamennyi kérdezett tudta megnevezni, hanem 340 kérdezett közül csupán 237, azaz 70%. A harmadik forrást pedig már csak 127, azaz 37%.

1 Székelykeresztúri gazdacsalád gyermeke. Otthon a szülei most is gazdálkodnak. 6 éve van itt. Azelőtt még szolgált Homoródszentpéteren.

MEGÉLHETÉS

A válaszok szerint ez három forrás körül csoportosul:

1. Passzív jövedelmek: döntően *nyugdíjak és családi segély. Járadékok*. Ezek 25%-a állami, csak 4,5%-a magánvállalati eredetű. Ide számítjuk a saját vagyonnak mint felhalmozott tartaléknak (ingatlan) a hasznosítását és felélését, ami 3%-ot jelent. Ezek együttese 32%-ot tesz ki. Mint láthatjuk, az aktív jövedelmek összessége alaposan meghaladja a passzívok 32%-os hányadát.

2. A saját termékek fogyasztása (18%), értékesítése (4%) és a vállalkozói nyereség (2,5%). Ezek részesedése együtt 24,5%.

3. A munkabér, aminek három fajtája van: a) rendszeres, hazai (18%); b) külföldről hazahozott vagy hazautalt (3%); c) alkalmi, egyéb jövedelem (napszám) 16%. A három együtt: 37%.

Ezek a források azonban nagyon egyenlőtlenül oszlanak meg a cigányok és a magyarok között.

A *cigányok* teljes megélhetésének 45%-a származik passzív forrásokból. Azoknak pedig, amelyek az első táblázatban jelennek meg, még nagyobb hányada: kereken a fele. Zöme ennek állami eredetű. Jövedelemszerkezetük tragikusan egyszerű: a szakképzetlen munka után járó és a különféle passzív jövedelmek együtt kiteszik összes forrásaiknak 80%-át, minden egyéb együtt még $\frac{1}{4}$ -et sem! Külön figyelmet követel ezek sorában a hitelek ügye, ami összes forrásaik 12%-át teszi ki.

Egy 60 év feletti „öreg” cigány: „A cigányok közt senkinek nincs földje. Még kertje sem. Nem is értenek a gazdálkodáshoz. Annak rendjét nem értik. Állatot néhányan tartanak. Lovat, szekeret kevesen, egy valaki kecskét. Itthon állandó munkája nincs senkinek, külföldön viszont vannak sokan. Ott szezon- és alkalmi munkákon.” Neki is gyermekei vannak Magyarországon, azoknak már csak két gyermeke van. Járnak haza. A jelenlegi faluvezetés velük, cigányokkal nem áll szóba. A korábbi időkben, aki akkor volt [’90 előtt – Cs. A.], az igen. Bizalmi emberük már se kijelölt, se választott nincs. Saját szervezetük semmiféle sincs.

A község önkormányzatának gazdasági felelőse: hivatali tudomása szerint a cigányoknak nincs semmi részvétele a község intézményi életében. Nincs képviselőjük a községi tanácsban, sem a katolikus plébánia presbitériumában. Nincs könyvtárunk, zenekarunk, énekkarunk,

színjátszásuk. Részvételük egyedül csak a futballcsapatban van, ahol megkülönböztetés nélkül játszanak a közülük valók is.

*Faragó István, katolikus plébános:*² a gyülekezet tagjainak túlnyomó többsége cigány. Vérükben van a rendetlenség, nem lehet őket leszoktatni róla. Igazi vallási elkötelezettségük sincs, így erről felől is befolyásolhatatlanok. Templomba nem járnak; nem kötnek egyházi házasságot, gyermekeiket nem kereszteltetik meg. Egyedül a temetkezésnél veszik igénybe az egyházi szolgálatot. Otthon ravatalozzák fel, és egész éjjel virrasztják a halottat. Ennek keretében tart gyászmisét a pap. Egész éjjel énekelnek, de nem hagyományos, hanem mindenfélét, amit innen-onnan ismernek, népszerű szórakoztató számokat is. A gyermekek részt vesznek a vallásoktatáson. Annak azonban folytatása nincs további életükben.

A mondottakat megerősíti a *rendőr őrsparancsnok*: „Nincs szervezetük, nincsenek vezetőik. Egy volt valameddig, de az lemondott [?]. Nincs köztük tekintély. Az utolsó helyhatósági választásokon a cigányok egyáltalán nem vettek részt. Szavazni sem mentek.”

A *magyarok* forrásai jóval bővebbek, de az esetek többségében nem annyival, mint képzelnénk. A magyarok között is kétségkívül nagy szerepet játszanak a passzív jövedelmek, de más megoszlásban. Állami járadékaik csak 20,8%. Magánvállalati nyugdíjaik 6,4%-ot, ingatlanok bérbeadása 4,1%-ot, s a hitelek csak 3,2%-ot tesznek ki.

Aktív jövedelmeik összetétele viszont: hazai rendszeres munkabér 22,2%. Saját termékeik fogyasztása 24,5%, értékesítésből és vállalkozásból pedig együttesen 8,9%. A külföldi jövedelmek mértéke meghökkentően csekély: még felét se (2,3%) éri el a cigányokénak.

A *románok* csekély száma folytán adataik szigorúan véve arányokban nem értékelhetők. Magas hányad a nyugdíjas (31%), és a családok csekély létszámúak, így kevés a válaszuk a táblázaton.

A házak száma: 776, ebből lakott 717, lakatlan 59 (7,6%).

2 Csak fél éve lépett itt szolgálatba. Azóta nagyjából már kiismeri magát a faluban. Előzőleg a Zsil-völgyében szolgált. Különben ő is háromszéki, Kovásznán született és nevelkedett.

MEZŐGAZDASÁG

Tulajdonosok száma birtokuk nagysága szerint

Tulajdonos ki- léte	terület nagysága					tulajdonos mind		föld- nélkü- liek	lehető tulaj- donos mind
	1 ha alatt	1-5 ha	5-10 ha	10-40 ha	40 ha felett	0,1- 40+ha	tulajdon os (%)		
helybéli lakos	108	32	32	33	3	208	35,9	552	760
terület (%)	51,9	15,4	15,4	15,9	1,4	100	-	-	57,5
külső személy	127	143	38	23	1	332	57,2	230	562
terület (%)	38,3	43,0	11,4	6,9	0,3	100	-	-	42,5
intézmény	10	14	3	6	7	40	6,9	82	122
terület (%)	25	35	7,5	15	17,5	100	-	-	-
összesen	245	189	73	62	11	580	100	864	1444
terület (%)	42,2	32,6	12,6	10,8	1,9	100	40,2	59,8	100

A földtulajdonosoknak csupán 36%-a helybéli lakos. A külsők nagyobb része azonban azok közül adódik, akik az utóbbi időkben költöztek el innen, de földtulajdonukat megtartották, és hazalátogatva maguk művelik, vagy hozzátartozóik, de főképp bérbe adva hasznosítják. A tömeges elköltözés, távozás a mezőgazdaságból a jobb megélhetés végett a gazdaságnak valamely egyéb ágazatába, és általában városra. Zömmel tehát a fiatalabbak, akiknek az elhelyezkedéshez sikerült megfelelő képzettséget szerezni valamilyen szakmában. Többségük a 20 év fölötti korcsoportba tartozik.

Sok tulajdonos maga már nem műveli a földjét, de többnyire igényt tart az EU által nyújtott földalapú támogatásra. Adatainkból nem tisztázható, hogy pontosan hány olyan háztartás van a községben, amelyik önellátó gazdálkodásra támaszkodik, és milyen mértékben teszi azt, tehát összességében a település megélhetésében mekkora szerep jut még a földművelésnek és az uniós támogatásoknak. A község megművelésben álló földterületének tulajdoni és megművelési szerkezete azonban erősen szétvált egymástól, művelési tekintetben erős egyesítés ment és megy végbe – jobbra nemhivatalos. Fentebb a családok megélhetésének forrásait számba vevő táblázatainkból látható, hogy a válaszadók 60 családról (50 magyar, 10 cigány és 1 román) állították, hogy saját termékük fogyasztása, illetve értékesítése számukra a megélhetés fő forrása. Emitt látjuk, hogy a saját termékét fogyasztó

cigány családoknak 1 ha alatti terület kell nyújtsa megélhetésük fő forrását, mivel ennél nagyobb birtokos köztük mintánkban csak 1 van. Megélhetésükben az erdei termékek jutnak még bizonyosan szerephez, de ezeknek sem fogyasztása, sem értékesítése mértékéről nem sikerült képet alkotnunk.

A magyarok közt a 2-20 ha közötti területen gazdálkodó családok száma 66 – az összes birtokosok fele. Ők az esélyesek arra, hogy számukra elfogadható megélhetést biztosíthat a birtokuk, ész- és korszerű gazdálkodás mellett. Ezt tekinthetnénk tehát annak a birtokméretsávnak, amelyiken egy magyar család megélhetése átlagosan kikerül.

Ennek függvényében mekkora lehet hát a szintkülönbség a két nemzetiségi csoport, a magyarok és a romák életmódja és értékvilága között? És ennek megfelelően fogyasztásuk, illetve igényeik mértékének tekintetében? Megerősíti ezt az, amit fentebb a megélhetési forrásait taglaló táblázatokban láttunk, hogy megélhetésük második forrásaként saját termékét még 64 magyar, de már csak 6 cigány jelölte, birtoktáblázatunk szerint 1 és 2 ha közöttiek. Tehát a 70, másodsorban a földjéből élő család közül úgy 20-25-nek csak 2 ha alatti birtoka van. Említést érdemel e 70 között a terméküket maguk fogyasztók és értékesítők aránya, valamint az arány eltolódása. Ugyanis akiknek megélhetésében az értékesítés másodrendű forrás, kétszer annyian vannak, mint az elsősorban ebből élők – a magyarok közt! A cigányok közt elsősorban senki nem értékesít, másodsorban azonban 4. Vagyis a másodsorban értékesítők olyan termelők, akiknek elsősorbeli forrása a saját termék fogyasztása – vagy egyéb munka – volt, de az nem emésztette fel teljes hozadékukat, hanem jutott belőle értékesítésre is. Ezek csekély csoportja képviseli a hagyományos paraszti félárutermelő életvitel maradékát a faluban, azaz akik nem tudtak felemelkedni az elsődlegesen árutermelő (farmer) gazdálkodás szintjére, vagyis megélhetésük fő forrása nem az értékesítés, hanem saját termékük fogyasztása. Ez persze mennyiségi kérdés is: termékük melyik fele nagyobb, az-e, amit kénytelenek maguk elfogyasztani, vagy az, amit piacra vihetnek, és mellette már kisebb annak az aránya, amit saját maguk fogyasztanak el.

A KERTEK

A cigányoknak általában nincs kertje, és így nincs is módjuk ellátni magukat annak termékeivel. Mintánkban csak egy cigány adott számot belsőkert-tulajdonról! Kerttulajdonost összesen 176-ot találunk. Ebből 6 román, cigány pedig egyetlenegy. Így kerttelennek viszont 164-en mutatkoznak. A cigányok valamennyien a hiányzó rovatban találhatóak – azon említett 1 kivételével. Valószínű azonban, hogy van valamennyi külső kert is a cigányok birtokában.

A kerttelenek között nemcsak cigányok, hanem magyarok is elég nagy számban vannak, 41-en, a magyar válaszadók 20%-a. Sok köztük városi kitelepülő, a lakosoknak egy polgáriasultabb életmódú csoportja, akik önellátó termelést már egyáltalán nem folytatnak. Tehát náluk a kertnélküliség nem a szűkösségnek, hanem épp ellenkezőleg: a (viszonylagos) bőséggnek az eredménye, tünete.

A GAZDÁLKODÓK FELSZERELTSÉGE. ÁLLAT ÉS GÉP

Több állata sokkal kevesebbnek van, mint földje. Szántója a megkérdezett családok 33%-ának (113 család) van, kertje 52,4%-nak (178 család). Ezzel szemben állata feleannyinak sincs: juha 60-nak, marhája már csak 30-nak. Ezeknek a számoknak csökkenő sora látványosan mutatja a gazdálkodás sorvadásának folyamatát.

Állatok összlétszáma a községben

marha	ló, szamár	juh, kecske	disznó	nagyállat	szárnyas	kutya	egyéb
966	149	3710	914	5739	1739	821	1159

Mintánkban az állattartók közül legtöbb a disznót tartó család: 97 (28,5%), utána a juh- és kecsketartó: 59 (17,4%). Lovat már csak 44 (12,9%) család tart, szarvasmarhát pedig csupán 31. Kevesebben, mint lovat! Az állati vonóerőt jelentős hányadában helyettesítették a gépek, de a ló hasznosítása a mezőgazdaságban még mindig fontos lehetőség – kivált hegyes vidéken. Összességében tehát a cigányok közt ló tartó csak ugyanaz a szűk csoport, mint akiket már a lakterület, a szántóföld és kert stb. korábbi eseteiben is láttunk. Lovat még csak tartanak

valahogy, de tehenre nekik már nem telik. És ez adja a magyarázatát annak – amin korábban csodálkoztunk –, hogy a faluban többen tartanak lovat, mint tehenet! Ebből adódik a lötöbbllet!

Székelyöldön fő jövedelemforrása volt a családi gazdaságoknak a tej. Ez volt utolsó biztonságosan értékesíthető termékük. A 2008-as világválságot követően azonban a felvásárlási árak vészesen csökkentek. Hogy az ennyire és így maradandóan lerombolta a termelési hajlandóságot, nem képzeltem. Az összes, mintánkban megkérdezett marhatartók (31 család) 1/3-a (10 család) egyáltalán nem művel földet. Ezek mivel tarthatják el állataikat? Tavasztól őszig feltehetőleg legelőre járatják őket a községi csordával, de a téli takarmányhoz valahogy csak hozzá kell jutniuk! Ahhoz pedig föld mindenképp kell. De hol? Bérbre van adva! A béreletekről szóló kereszt táblán pontosan megjelent mind a 10, földjét maga nem művelő, de állatot tartó gazda. Nyilván a bérlők takarmánnyal és nem pénzzel fizetnek a föld után. A vélhetőleg idősebb, már kevésbé munkabíró gazdák már csak otthon foglalkoznak az állatokkal.

A disznót tartók zömét az a 67 család alkotja, akik traktor nélküliek, és 4-nél kevesebb állattal rendelkeznek. Bizonyára alapjában önellátók. Rajtuk kívül csak 5 nagyobb állományú disznót tartó gazda működik traktor nélkül. A 40 traktoros gazda közül csak 28 tart disznót; ezek között csak 1 van, aki nyilvánvalóan piaci céllal (10-nél többet tart), és még 9, aki valószínűleg szintén (5 és 10 közötti állatszámmal) ezért tart állatot. 19 csak 4-nél kevesebbet tart, tehát feltehetőleg családi fogyasztásra. A disznótartás mennyiségi adataiban ekként valamelyest elkülöníthető a hasznosítás két területe: az önellátó és a jövedelemtermelő, értékesítő szerepe.

Az állatszámban az értékesítés indítéka viszonylag magasnak tűnik (20% körül) ahhoz képest, hogy a világ- és nemzeti piacon milyen fölényre tettek szert az utóbbi 15-20 évben a nagyüzemi méretek. Aki tehát eladni akarja a disznót, az se igazán tart sokat (az egész község csak 919-et). Kialakulóban lenne a disznó (helyi) értékesítésének olyan szelete, amelyik kisüzemi méretekben rentábilisan művelhető? Akkor azt fejleszteni és integrálni kellene.

Szárnyast összességében 165 (48,5%) – tehát a családoknak közel fele – tart. A cigányok között mindössze 6 család tart majorságot.

Nyilván azok, akiket már láttunk, mint saját terméküket fogyasztókat. A hat között 1 van, aki nagyobb számban (16-nál többet).

A magyaroknak 74,3%-a tart szárnyasokat, jó $1/4$ -ük viszont nem. Márpedig közöttük a polgárosultak hányada ekkora azért nemigen lehet. Alátámasztja ezt, hogy a keveset tartók (15 család alatti) hányada is igen magas. 156 család tart szárnyas jószágot, valamennyi földje pedig csak 149-nek van, belső kertje viszont 178-nak. Ezek a számok egy nagyságrendbe sorakoznak: 160–180 család lehet, amelyik a gazdálkodásban még részt vesz valamilyen mértékben.

Juhot, de valószínűleg inkább kecskét a romák között szám szerint 4 vagy 5 tart. Még leginkább disznót tartanak: 9 cigány család, de mindegyik 4-nél kevesebbet. Lovat is tart 8 család (6,5%), ami a magyarokhoz képest nagy arány, de közöttük csak az egyetlen nagygazdának van traktora. Földjeik műveléséhez tehát kell nekik a ló, így szekerezésre-fuvarozásra ezek közül nemigen marad egy sem.

ERDŐ- ÉS LEGELŐGAZDÁLKODÁS

Az erdők és legelők foglalják el a község területének nagyobbik felét, nevezetesen 2773 hektárt, ami kerekén 60%-a a község teljes területének.

Legelők állapota, használata:

1. A község legelője kevés: ezen legel az erősen csökkent létszámú községi, naponta kijáró csorda. Kíntháló, meddő csorda már nincs. Növekszenek viszont a magántulajdonú csordák, amelyek szintén a közlegelőt használják – bérben.

2. A *közbirtokossági legelők* egy része bérbe van adva egy nem falubeli bácsnak. Ebből a bérből osztalékot kapnak a birtokossági tagok arányrészeik szerint. A helybeliek juhtartása is erősen csökkent. A falubeli bács is szintén ott legeltet.

3. A *magánerdőket* kezelő társaságnak itt a faluban megbízott ügyintézője és 150 tagja van. Ennek is vannak legelői – szintén bérbe adva.

NEM MEZŐGAZDASÁG

(Szolgáltatás, ipar, vállalkozás, munkanélküliség – valódi és látszólagos.)

A cigányok megélhetésének viszont fő természeti forrása jó ideje már az erdő, annak „szabad” használata. Hivatalos rend szerint a cigányok kedden és pénteken mehetnek oda száraz fát hozni saját használatukra.

Ehhez jegyet kell váltaniuk az Erdészeti Hivatal helybeli megbízottjánál. Viszik, de üzletelnek is vele. Gombát, erdei gyümölcsöt szednek, amikor van (előírás szerint erre is kellene jegyet váltani az erdészettől), s eladják, ahogy lehet. Épület- és ipari fa kevés akad ezekben az erdőkben. Tüzelőnek való a nagya.

FOGLALKOZTATÁS

Foglalkoztatottak száma

Foglalkozás	foglalkozás szerint (%)	foglalk. helyben lakó			foglalk. helyben dolgozó			foglalkozás szerint (%)
		lakó mind	ingázó	itt/itt	ingázó	dolg. mind		
szellemi	4,3	12	-	12	23	35	14,6	
adminisztrátor	7,1	20	-	20	6	26	10,9	
szakmunkás	17,4	49	22	27	-	27	11,3	
fizikai munkára alkalmazott	53,2	150	50	100	-	100	41,8	
alkalmi munkás	18,1	51	-	51	-	51	21,3	
összesen	100	282	72	210	29	239	100	
helysz. szerint (%)	-	100	25,5	74,5	87,9	12,1	100	-

A község teljes foglalkoztatásra alkalmas (aktív) lakossága helyben nem mind jut munkához. A községben lakó összes foglalkoztatottnak $\frac{1}{4}$ -e rendszeresen más településre jár el dolgozni (ingázók). A községben nem mezőgazdasági vállalkozás alig van. A községi kimutatás 48-at összegez, de ezeknek $\frac{3}{4}$ -e szellemi szolgáltató: pap, tanító, orvos stb. A többiek anyagi szolgáltatók: élelmiszer- és vegyesbolt, kőműves, víz-, gáz-, villany-, autó- stb. szerelő. Nem mezőgazdasági termelővállalat egy sincs. A foglalkoztatás zöme annyi, amennyi munka ezeknek a nagyobb gazdaságoknak kell. Eszerint a lakó népességnek szerény $\frac{1}{4}$ -e vesz részt a község össztermékének előállításában. A bejelentetlenül foglalkoztatottak száma valószínűleg jóval magasabb az itt számításba vettnél is.

Családjuk dolgozó tagjainak munkaviszonyát illetően a magyar kérdezettek 45%-a nem adott választ. A cigány kérdezetteknek viszont csak 27%-a adott, és nem adott 73%.

ÉRTÉKESÍTÉS

A mezőgazdasági eredetű termékek hasznosításának két módját – közvetlen fogyasztását és értékesítését –, mint a megélhetés forrásait, kérdéseinkben igyekeztünk egymástól világosan megkülönböztetni. A termény- és eszközállomány adatainkban világosan kettéválik: a mezei-szántóföldi és a háztáji-kerti. Az előbbieket, a szántóföldi termények előállításával és nagyállatok tartásával foglalkozók kisebb létszámokban vannak (a válaszadók 26 – 15 – 11%-a). A kertet és kisállatot tartók jelentős része viszont már csak mellékfoglalkozásként végzi ezt, de ők többen vannak, szám szerint 116-an az egykori gazdacsaládokból. A forgalmazott saját és idegen termékek között van átfedés, ennek mértéke azonban nem túl jelentős. A háznál való értékesítők aránylag nagy létszáma (78) magában foglalja az állati termékek értékesítőit. A faluban van tehéntejbegyűjtő állomás. Ez szerződéssel veszi át a gazdától napi fejésük eredményét, szám szerint 31 gazdától. Közülük 20-nak 10-nél kevesebb állata, 10-nek viszont annál több van. Fejőgép birtoklásáról szintén 10 gazda nyilatkozott – bizonyára ugyanazok. Szóval fel kell tételeznünk, hogy legalább 25 gazda értékesíti tejt nap rendszerességgel. Ez azonban még messze van a táblázatban szereplő 78-tól (a megélhetés forrásait felsorakoztató 3 táblázatunk együtt csak 33 saját termékértékesítőről tud). A 60 juhtartó gazda között is kell legyenek, akik túrót, bárányt, gyapjút értékesítenek, ha nem is valamennyien. Disznót, majorságot, tojást is láttunk a fentiekben, s ezek még mindig csak az állati termékek.

KÖLCSÖNÖK IGÉNYBEVÉTELE ÉS FELHASZNÁLÁSA

Magyar válaszadóink családjai kizárólag banktól vesznek fel kölcsönt. Azt is mindössze 9%-uk. Eszerint pénzügyi mozgékonyaságuk igen alacsony.

Román kérdezettjeinkkel lényegében ugyanez a helyzet, csak az ő csoportjuk kis létszáma folytán az egyetlen hitelfelvevő egymaga képviseli összességük 14%-át.

A cigány hitelfelvevők viszont emezeknek sokszorosát, összességük 60%-át teszik ki, és a hitelforrások minden kérdezett válfajával élnek. Legtöbben kapnak rokontól, szomszédától. Ezen a létszámon belül nem tudunk különbséget tenni a kölcsönök összege szerint, s így nem

mutatkozik számunkra különbség a családok mindennapi, egymást kölcsönösen kiegészítő és a nagyobb összegű, netán uzsorakamattal terhelt, közösségen belüli élősdiség között. A telep beltenyészetű: mindenki szomszéd vagy rokon! Tehát ha van uzsorás, akkor az is.

Bolti hitelforrásból is merít 12%. Hogy ennek a hitelnek milyen feltételeket szab a kínálója, nem tudjuk. Meglepő viszont a bankkölcsön magas aránya. Nem az, hogy kéri, hanem hogy van, aki adja! A megélhetés költségeit bemutató táblázat szerint a banki hitelt felvevő romák közül csak egy család fordítja ezt a pénzt gazdasága fejlesztésére.

A magyarok bankikölcsön-felhasználása megfelelhet a bankok elvárásainak: szűk felét háztartási és gazdasági felszerelésre adták, ugyanannyit ingatlan és nagy eszköz vásárlására, és csak egyet utazásra. Ezek nagy többségében ott a megtérülés és fejlődés esélye, és bizonyára ingatlanfedezetük is van a visszatérítésre. Ezzel szemben a cigányok hitelfelhasználásának döntő része (81,4%) a napi megélhetést szolgálja (plusz családi ünnep és „egyéb” = 2,8%), tehát megtérülést nem garantál, gyarapodást nem szolgál. Mennyisége jól közelíti a rokontól, szomszédtól, bolttól, mástól származó hitelek együttes esetszámát.

A bank által hitelezettek bizonyára megfelelő nagyságú jövedelemmel, illetve ingatlanfedezettel rendelkeznek, és ezekkel megfelelő garanciákat nyújtanak. Ők a cigányságnak az a 10% körüli töredéke, akik képesek voltak kiemelkedni a reménytelen nyomorúságból.

A pénzköltéseket ábrázoló táblázatainkon igen kevesen voltak a pénzüket gyűjtők: aki elsősorban erre fordítja a pénzét, olyan csak 1, és pedig cigány, majd a harmadsorban 2 magyar és még 1 cigány.

C SALÁDI ÉS HÁZI MUNKÁK

A családban végzett munkák megosztásában a hagyománynak még nagy szerepe van. Az ilyen munkák 60%-a közvetlen háztartási tevékenység, a nők ebben végzik összes munkáik $\frac{3}{4}$ -ét. A nemzetiségi különbségek ezen a téren is igen nagyok. Az egyszerű háztartási munka a cigányok összes családi tevékenységének $\frac{3}{4}$ részét (74%) foglalja le, míg a magyarokénak csak felét (51%). Ebben a férfiak $\frac{1}{4}$ -e vesz részt, a nőknek pedig $\frac{3}{4}$ -e. Hozzájárul ehhez az erdei termékek gyűjtése (kizárólag cigányok részvételével: 10%; zömmel férfiak hordanak tüzelőt az erdőről). A cigány családok sokkal nagyobb létszámúak, háztartásaik felszereltsége pedig sokkal gyengébb.

Hasonló méretű, de fordított előjelű különbséget találunk a családi gazdaságban végzett munkákat illetően: a magyarok munkáinak 41%-át foglalja le ez, míg a cigányokénak mindössze 10%-át, szám szerint 11 válaszadóét. Ezekre ráismerhetünk: a cigányság közül annak a kiemelkedett kisebbségnek tagjai kell legyenek, akiknek földje, állatai, gazdasági eszközei vannak, s ehhez munkájukat is hozzá kell tenniük.

A két nemzetből (magyarok és romák) együtt az összes férfi 41%-a, a nőknek 21%-a fordítja erre otthoni munkáját, tehát a községben az otthon végzett összes munkának alig 1/3-a kerül csak bele az élelemtermelésbe. A hajdani paraszti életvitelhez képest ez megfelel annak a zsugorodásnak, ami az állatállomány csökkenésével jár. Szellemi, helyesebben nem fizikai munka nagyon kevés, mindössze 5,5%-a az összes családi munkának, és csak magyarok végeznek ilyent. A cigányok 3,6%-a válaszuk szerint nem végez semmilyen házi munkát, a megkérdezettek 10%-a pedig nem adott választ az otthoni munka megosztásának kérdésére. Vélhetőleg mert nem vesz részt a házi tevékenységben, vagy házon kívüli munkája mellett erre nem jut ideje, esetleg öregség, betegség folytán ereje. Ezek közül 3 nő és 14 férfi.³

Zavarbaejtő, hogy a magyarok közül is 4,3% nem adott választ. Az ő esetükben sokkal inkább az életmód lehet az oka annak, hogy tőlük a családi háztartási munka nem igényel semennyi időt – például fiatal házassoknál, akik mind a ketten munkába járnak. A magyarok jóval kevesebb munkát végeznek a háztartásban (51%, többségükben nők), és sokkal többet saját gazdaságaikban (41%, többségükben férfiak). A maradék 8% eszközkészítésre és a már említett saját vállalkozásokra fordítja munkáját.

A felmérésekben mindkét nemzetiségnél több nő vett részt, mint férfi. Bizonyára azért, mert a férfiak munkában, távol lévén, többségben nők fogadták a felmérőket.

SZABADIDŐ

A kérdezettek többsége bőséges szabadidőről számol be. Cigányoknak-magyaroknak egyaránt $\frac{3}{4}$ -e. A megkérdezettek fele legalább napi több szabad órával rendelkezik, további $\frac{1}{4}$ -ük naponta csak kevéssel, de hétvégén többel. Mégis a cigányoknak jut több, hiszen kisebb

3 4-nek pedig a feldolgozó program nem tudja megadni a nemét.

részüknek van munkahelye, állása. A munkával túlterhelt asszonyok többsége viszont cigány $\frac{2}{3}$ - $\frac{1}{3}$ arányban.

A szabadidő eltöltésének súlypontját egyértelműen a tömegkommunikációs eszközök használata adja, 37,5% körül mindhárom nemzetiségnél. A második tevékenységekör a pihenés-lustálkodás (21,3%) mindkét nemzetiségnél.

Egyenlőtlen eloszlású viszont a „látogat, telefonál, beszélget” rovat szerinti – tehát a személyes érintkezésben folytatott – időtöltés. Ebben a cigányoknak 23,4%-a vesz részt, míg a magyaroknak csak 9%-a (románoké hasonló). Fordított eloszlású egyenlenség mutatkozik az olvasás körül. Ebben a magyarok 20%-a, a cigányoknak viszont csak 4%-a vesz részt. Az iskola tanárai szerint a cigányok többsége virtuális analfabéta. Azok számára pedig mint időtöltés nem jöhet szóba az olvasás. Kommunikációs igényeik viszont mutatkoznak a vizuális-akusztikus eszközök használatában.

SPORT

Az új sportpálya kezelője szerint: „A falubeli »módos« emberek segítsége sem lenne elég, mert ahhoz, hogy egy csapat eredményt érjen el, komoly, nagy pénzek kelljenek. Szükség lenne 3-4 emberre, akik törődnének ezzel. Más falvakban az önkormányzat támogatja a sportot.” Ő azzal a néhány gyermekkel foglalkozik, akik bejárnak a pályára, de azok sem jönnek rendszeresen. „Az iskola szervez programokat (focibajnokság, tornaverseny stb.) Itt a pályán a cigánygyerekek együtt játszanak a magyarokkal.”

OTTHONA ÉS ANYAGI KÖRNYEZETE

Az egyértelmű, hogy minél nagyobb létszámú a család, viszonylagosan annál kevesebb az egy személyre jutó bútortartás. Magyarok közt egy válasz sem hiányzik, tehát egy sincs, akinek ne lenne valami saját bútora, és 87%-nak van mindháromféle. Viszont a cigányok 21%-ának nincs jegyzett válasza – feltehetőleg hiányzik bármi saját bútora. Magyar nincs, akinek csak ágya lenne vagy ágya-asztala, a cigányok közt ilyen 11% van. Szekrényrel viszont fordított a helyzet: a magyarok közt 9%-nak van csak szekrénye, a cigányok közt viszont egynek sincs. A magyarázat kézenfekvő: szekrény annak kell, akinek holmija – elsősorban ruhaféléje – van, amit benne tartson.

A VÁLASZADÓK TESTI ÁLLAPOTA ÉS EMBERI KÖRNYEZETE

Válaszadóink életkori összetétele súlyosan aránytalan. A cigányoknak 50 év alatti 86%-a, a magyaroknak csak 39%-a. Ebben nem csupán az egészségi állapot a meghatározó, hanem a szaporodási ütem is jelentős mértékben hozzájárul. Így az 51–80 év közöttiek a cigányok közt csak 14%-ban vannak, a magyarok közt viszont 52%-ban – szinte négyszer annyian (!). Ezen felüli korban cigány már egy sincs, magyar viszont még 19 (9%). A legelső korcsoportban hatszorosa a cigányok százalékaránya. Átlagéletkoruk tehát sokkal rövidebb a magyarokénál, ezért egészségi állapotukról adott önjellemzéseiket ennek tükrében kell értelmeznünk. Feltehető, hogy a cigány fiatalok inkább voltak otthon munkaidőben, mivel foglalkoztatottságuk jóval alacsonyabb, mint a magyaroké, a foglalkoztatás viszont az életkorral fordítottan arányos, tehát az öregek nagyobb mértékben kellett legyenek otthon – ha voltak! Ha azonban nem mutatkoztak, úgy nem is voltak, azaz halandóságuk iktatta ki őket. A cigány nők jóval többet szülnek, mint a magyarok és a románok, és ráadásul – láttuk – sokkal rosszabbul táplálkoznak. Ezzel arányos a betegeskedésük, ami a férfiaknál 35,6%. Róluk az tudható, hogy féktelenül alkoholizálnak, ami jelentős rizikófaktor. Elsősorban a cigányok körében, de valamennyire bizony a magyarok között is, a szegényebbeknél. Fokozza ezt a folyamatot az, amiről a község orvosnője beszélt, hogy a cigány férfiak nem járnak orvoshoz. És nem azért, mert nem betegek. Betegségeiket otthon kezelik hagyományos házi szereikkel. Fő bajuk az alkoholizmus és annak következményei. A nők terhességük kapcsán a megszületett gyermekükkel kötelező módon orvoshoz kell forduljanak.

A községi orvosnő véleménye szerint:⁴ „A cigányság egészségi állapotának problémáit szegénységünkönél is nagyobb mértékben okozza műveletlenségük. Gyermekük alultápláltak, de nem annyira az étkezések hiányától, mint a rosszul választott és készített táplálékoktól, a silány nyencségekől és attól, hogy az asszonyok nem tudnak rendesen főzni és célszerűen táplálkozni. E téren vannak azonban meglehetősen különbségek a családok életmódjában, mégpedig döntően aszerint, hogy a szülők jártak-e iskolába, vagy sem.” Becslése szerint fele-fele

4 Neve: Szabó Magda. Csak korán reggel tudott fogadni rendelőjében, de akkor készségesen.

arányban vannak azok, akik törődnek egészségükkel, és azok, akik nem. „Orvoshoz inkább a nők járnak; főképp a terhesség és a gyermekek betegségei kapcsán. A cigány gyermekek fejlődésükben átlagosan 5-6 évvel vannak elmaradva magyar és román kortársaiktól.

ÖNMEGÍTÉLÉS ÉS ILLESZKEDÉS A KÖZÖSSÉGBE

A kérdezettek közt akad valamennyi hajlam az önkritikára – legalábbis a vélekedés szintjén –, 12%-uk kibújik a végletes jó-rossz minősítés alól az „egyik se” semleges zónájába. Egy van, aki elszántan szembehelyezkedik a közösségi normával, és magát rossznak nyilvánítja. A többiek alávetik magukat a normáknak, és jónak kívánnak mutatkozni.

A hozzuk tartozókat, velük együtt élőket kedvezőbben ítélik meg (5,3%), a külön élőket hajszállal szigorúbban (9%), de kifejezetten rossznak csak keveset, 1% körül ítélnék. Mennyi ebben az őszinte vélekedés? És mennyi az óvatosság?

A felekezetek között csak halvány különbségek mutatkoznak. Az unitáriusok 6%-kal nagyobb arányban merik magukat jónak látni a többi magyarnál, amit vélhetünk a polgáriasultabb vallási nézetek megnyilvánulásának.

Figyelemre méltó: a románok és a magyar romák valamennyien jónak ítélték magukat. A megkérdezetteknél a szeretet erős 2/3 arányban felülmúlja az 1/3 semlegességeket: 96,7%.

A PARANCS

Nagyanyámnak kedves mondókája volt, amit épülésünkre néha el-elmondott:

„Úr vagyok én mindenkor, ha koplalok is frustukkor.

Délebédet nem eszem, este pedig lefekszem.

Nem parancsol senki nekem, én se senkinek,

de azért menyek, ahova küdenek.”

Legtöbbször azok vannak, akik maguk is parancsolnak ugyan, de számukra is van, akinek engedelmeskedniük kell, tehát valamifajta hierarchiába besorolva élnek. Ők adják az összesség bő 1/3-át. Ennek megfelelően viszont legkevesebben vannak a teljesen függetlenek, akik nem kell engedelmeskedjenek, ellenben van, aki(k)nek parancsoljanak (14%). Kétszer ennyien vannak azok, akik nem parancsolnak, és nekik

sem parancsol senki (28%), ők, mondhatjuk, kívül élnek – de legalábbis kívül érzik magukat – a társadalmi hierarchián. Legalul pedig azok vannak, akik felett valakik rendelkeznek, ők maguk pedig nem parancsolnak senkinek sem. Ezek az összesség 1/4-ét teszik ki. Egészében véve válaszadóink többsége (58%) valamiféle függő helyzetben él, abban a tudatban, hogy engedelmességgel tartozik valakinek. Ennek a csoportnak kisebb fele azonban maga is rendelkezik valaki vagy valakik felett.

Az egzisztenciális függőség az élet két nagy mezőnyében szerveződik: a jövedelemszerző munkában és a családban. Sem itt, sem ott nem szükségképpen jár a parancsadás és az annak való engedelmesség nyersességgel. Ahol van gyermek, ott többnyire mindenütt vannak parancsolók. Működhet azonban kölcsönösség és megegyezés alapján is, az egyének természetadta önrendelkezésének elfogadásával és tiszteletben tartásával az együttműködésben. Jelen társadalmunkban ez utóbbi azonban ritkább, kevesebb.

A magyarok és románok közt az *igen* és a *nem* válaszok fele-fele arányban vannak (a románok esetében a páratlan és kicsiny 7-et nem lehet egész számokba pontosan felezni, márpedig ennyien vannak mintánkban). A függőség helyzetének, illetve élményének azonban ez a mértéke is elég nagy.

MUNKAKEDV

A községbeliek több mint felének (57%) kedve ellenére kell végeznie a munkáját. Az egykori saját tulajdonban kedvvel végzett paraszti munkát jelentős mértékben felváltotta a lélekölő robot, már csak igen kevesen élnek meg saját gazdaságukból, többnyire idegen tulajdonban dolgoznak. Erejük felett jóval kevesebben vannak terhelve, mint kedvük ellenére. Határozott igent erre a válaszadónak csak $\frac{1}{3}$ -a mondott. Kőröspatakon (hajszálynit kerekítve) 60% a kedvetlen – cigány, magyar együtt. Külön a cigányok 65%-a dolgozik kedvetlenül, de az bizony meglepő, hogy a magyarok együtt 56%-ának és a kálnokiak 52%-ának kedvetlenül kell dolgoznia. Ekkora a feszültség a meglévő munkájuk és aközött, amit kívánnának maguknak? A kálnokiaknak csak szűk 30%-a ítélte ereje felettinek a munkáját.

A cigányoknak csupán bő $\frac{1}{3}$ -a nem kényszerül kedve ellenére tenni, a magyarok közül viszont 8%-kal több van ilyen kedvező helyzetben.

A községben végzett munkák fele része keserves, erőfeletti. Az összesség nemzetiség szerinti megoszlása is legalább olyan éles itt, mint a kedv terén: a magyaroknak „csak” 27%-a kényszerül rendszeresen ereje és kitartása felett teljesíteni, míg a cigányoknak 47%-a.

HARAG ÉS ELLENSÉGES VISZONY

Cigányok közt az egyharmadot közelíti a haragban élők hányada, magyarok közt ennek csak fele, tehát egyhatod. A szűkösség – gondolom – elégséges okát adja ennek. Nem csak mint jelenlegi helyzet, hanem tartós, történelmi adottságképpen az etnikai alkatba beépülve. Érdekes, a kisszámú román válaszadók körében is a cigányokét közelítő arányt találunk. Fakadhat a helyileg kisebbségi helyzetükből? Kőröspatakon pedig a haragban élők aránya jó háromszorosa a Kálnokon mutatkoznak. Elgondolkoztató. A kőröspataki magyarok közt tehát három és félszer annyi a harag, mint a kálnokiak közt. Mi lehet ennek az oka? Netán épp a cigányok jelenléte, az azokkal való feszültségek?

A rendőrség vezetője, Iancu Corvin tapasztalata szerint: „A szegényebb magyarok is nap mint nap járnak a kocsmába. Köztük olyanok is, akiknek volt már jobb dolga, de abból lecsúsztak.” Bűnözés elsősorban a cigányok közt adódik, munkája nagyrésze velük van a köztük gyakran előforduló erőszakosság miatt. Alig lehet féken tartani őket. Javulás 15 éve – mióta itt van – semmi. Egy-kettő ha ki tudott emelkedni közülük, és próbál előrelépni. A nem cigány bűnesetek elkövetői is elsősorban a szegények, de ezek az esetek különfélék, nem közösségi fogantatásúak.

ELÉGEDETTSÉG ÉS ÁLOM

A cigányok 27%-a „nagyon elégedetlen”. A helyzetüket elviselhetetlennek minősítőkkal együtt ez közel $\frac{1}{3}$ -ukat teszi ki. Ezzel szemben a magyarok fele teljesen elégedett helyzetével, és csupán 45%-uk „nem teljesen elégedett”. Két csoportjuk együtt 96%! A nem teljesen elégedettek csoportjában közelítőleg ugyanolyan arányban vannak a cigányok is (42%), mint a magyarok. Ez pedig az ő közösségükön belül lévő különbségekre mutat rá. Elvárásaiknak, igényeiknek jelentősen kell különbözniük. Csak így válik valamelyest érthetővé, hogy a cigányok $\frac{1}{5}$ -e azt nyilatkozta, hogy körülményeivel teljesen elégedett. Ugyanakkor ugyanannak a cigány közösségnek a tagjai az a 27% is, amelyik helyzetével „nagyon elégedetlen”.

Érdekes, hogy a katolikusok és a reformátusok kevesebbet álmodnak, mint az unitáriusok, s még kevesebbet, mint a más felekezetűek, azaz döntően az ortodoxok. De amikor álmodnak, jóval inkább szomorút vagy rémségeset, mint szépet. Ezzel szemben az ortodoxok közt egy sincs, aki rosszat álmodnék. A részleteket egybelátva: legkomorabb álmodók a reformátusok, s talán egy boldogabb álmovilággal élnek az ortodoxok. Az összes válasz $\frac{1}{4}$ -ét adják, akik határozottabban vállalják álmaik minősítését.

Mindkét nemzetiségben vannak nem álmodók, a magyarok közt azonban 2-szer annyi, mint a cigányok között! A „butaságokat” álmodók közt éppenséggel 3-szor annyi a magyar. Szépet álmodó viszont a magyarok közt csak feleannyi.

Nehéz megfogalmazni, hogy ami árnyalati különbségnek tűnik, az mutat valami jelentősebbre: a cigányok álma szép vagy rémes – az efféléknek $\frac{2}{3}$ -át álmodják ők! A magyarok szomorút álmodnak 4-szeresen és butaságokat 3-szorosan. Ezt az arányt úgy értelmezem, hogy egy közös fejlődésfolyamatnak, a polgári átalakulásnak különböző szakaszait jeleníti meg. Ennek a folyamatnak során az ember (az egyén és az őt magában foglaló közösség) átalakul, még az álmai, sőt álommechanizmusa is.

A VÁRT JÖVŐ, TERVEZETT ÉS SZÁNDÉKOZOTT FOLYTATÁS

A kérdezettek 97%-ának van valami elképzelése az élet folytatódásának mikéntjéről. Mindhárom nemzetiség tagjai a homályosabb elképzeléseket részesítik előnyben. A cigányok és románok közül senki (!) nem használta a konkrétabb válaszok bármelyikét is. Döntő többségük tulajdoképpen változatlan jövőre számít, a cigányok és románok 60% körüli mértékben, a magyaroknak csupán 35%-a.

A magyarok közül viszont – érdekesen – 13% számít határozott változásokra. A magyarok jóval bizakodóbbak, mint a cigányok és a románok. „Jobb lesz”: magyar 38%, cigány 16%, román 14%. „Rosszabb lesz”: magyar 21%, cigány 25%, román 29%, holott a román válaszadók anyagi körülményei sokkal kedvezőbbek, és hasonlóképpen beágyazottságuk a helyi társadalom egészbe. A románok hajszállal mégis sötétebben látnak. Akárcsak a fentebb említett álomlátásokban, ahol ugyanez mutatkozott.

A megkérdezettek $\frac{1}{3}$ -a nem válaszolt, valószínűleg a passzív jövedelmek élvezői: a leendő és aktív nyugdíjasok. Nekik az „egyéb” rovatot szántuk válaszlehetőségként. Az a rovat azonban összesen csak a válaszadók 12,3%-át tartalmazza (nemzeti megoszlása: magyar 17%, cigány 5%), holott a „megélhetés forrásai” táblázatán a segélyezettek több mint 40%-kal vannak jelen! Ezek zöme jól fizetett munkához szeretne jutni (14%) – valószínűleg nyugdíja helyett, esetleg mellett. A válaszadók abszolút többsége jól fizetett munkából kíván megélni (63%): a magyaroknak szűk fele, a cigányoknak 86%-a. Ezeknek azonban jelenleg csupán szűk 40%-a él most is rendszeres hazai bér munkából. Ők biztonságosabb és jobban fizetett munkához szeretnének jutni. Még olyan is van 3, aki jelenleg vállalkozásból él, azonban inkább szeretne valami biztos jövedelmet, még önállósága feladásának árán is!

Gazdálkodásból megélni a válaszadóknak mindössze 10%-a szeretne. Ezek felének volt eddig is fő megélhetési forrása a gazdálkodás. Válaszadóink 19%-a megélhetésének viszont jelenleg a gazdálkodás a fő forrása. A magyar válaszadóknak ők csupán 12%-át teszik ki. Ehhez képest meglepő, hogy a cigányok körében is van 7% gazdálkodásra készülő, tehát bő fele a magyaroknak, holott közöttük földdel alig néhányan rendelkeznek. A vállalkozás jövőbeni vonzereje ugyanakkora, mint a gazdálkodásé. Nemzetiségi megoszlás szerint viszont a magyarok körében valamicskével nagyobb: 15%, ezzel szemben cigány csupán 2, román pedig egy se. Csatlakozik ehhez a kereskedelemre készülő 2 magyar és 1 román.

A szellemi foglalkozást végezni kívánók aránya 4,4%, de azok is valamennyien magyarok. A válaszadóknak – és azon belül minden iskolázottsági csoportnak – döntő többsége (62,3%) jól fizető munkából kíván megélni. Meglepetés ezek után, hogy a felsőfokú végzettségűeknek is $\frac{3}{4}$ -e jól fizetett munkát igényel, és csak 2 van (17%) közülük, aki vállalkozni készül. Egyéb önálló és szellemi tevékenységből megélni azonban egy se! Legmozgékonyabbak és önállóságra törekvők a liceumot végzettek. Ők jelen vannak valamennyi foglalkozási körben, tehát képzettségük a legrugalmasabb, legátfogóbb érvényű.

Úgy összegezhethetők a fentiek, hogy az emelkedő átrétegződésre nagyon csekély a spontán hajlandóság. A tényleges emelkedéshez, az elmaradás leküzdéséhez ez igen kevés.

JELENLEGI OKTATÁS A KÖZSÉGBEN ÉS AZ ABBAN MUTATKOZÓ KILÁTÁSOK

A válaszadók 20%-a készül valamit tanulni, a magyarok és a cigányok körében egyaránt, ámbár erősen különböző oktatásformákban. Sok ez, vagy kevés, de világosan a továbblépés szándékát tanúsítja. Ebből a húsz százalékból legtöbben (42%) szakmát készülnek tanulni, ezeknek háromnegyede cigány és egynegyede magyar. A nagyság szerinti második csoport (28%) nyelvet készül tanulni, ezek nemzetiségi aránya nagyjából fordítottja az előzőnek: közel 80%-uk magyar, és bő 10-10% cigány és román. A következő a felsőoktatásba készülő csoportja 14%-kal. A cigányok két kivételtől eltekintve valamennyien szakmát szándékoznak tanulni. Meglévő iskolázottságuk (emlékezzünk: általában 10 osztály alatti) legfeljebb a líceumot (gimnáziumot) tenné még lehetővé, oda a magyarok is kevésbé szánják magukat. Miért? Leginkább azért, mivel a líceumi érettségi ma már nem nyújt befejező képesítést, hanem csak továbbhaladási lehetőséget a felső- és felső-középfokú oktatásba.

A nyolcosztályos állami általános iskola igazgatónője szerint a cigány gyermekek oktatását a jelenlegi módszerekkel eredménytelennek látja, és kilátástalannak tartja. Javaslatomra, hogy a vizsgálat keretében írassunk válaszadó dolgozatokat a gyermekekkel, azt veti közbe, hogy a cigány gyermekekkel nem lehet dolgozatot íratni, mert írásban nem képesek közölni, nem tudják kifejezni magukat. Írni is alig, vagy éppenséggel semennyire sem tudnak. Az anyák törődnek a gyermekekkel, eljönnek szülői értekezletre. Őket inkább lehet mozgósítani, mint a férfiakat.

Az állami iskola egyik tanárnője tapasztalata szerint egy alacsony szintet elérnek a cigányok, s aztán nem mennek tovább. A cigány gyermekeknek kitartásuk, igazi érdeklődésük a tanulnivaló iránt nincs. A romák igénytelenek, máról holnapra élnek. Sokkal több támogatást kapnak, mint a magyarok. Annak annyi haszna van, hogy nem járnak lopni [?], de másfelől odahat, hogy aztán dolgozni még jó pénzért sem mennek.

A magyarok közül, aki teheti, inkább Szentgyörgyön járattja iskolába a gyerekeit. Akik a magyarok közül mégis itt járnak iskolába, azokhoz képest a cigány gyermekek átlag két évvel le vannak maradva. Nincs

kialakulva a gondolkodásra való képességük. Alakoskodni tudnak. Ha kérdéseket tesznek fel nekik, úgy tesznek, mintha gondolkoznának. Megjátsszák, de közben nem figyelnek, nem is foglalkoznak vele, semmi eredményre nem jutnak. A szülők nem tudják segíteni gyermeküket a tanulásban, pedig szeretik gyermekeiket, áldozatot hozni is képesek értük. Mostanság az életbe kilépő cigánygyermek azért mégiscsak jobban átgondolja, hogyan alakítsa az életét. Ezek már nem szülnek 14 évesen. Az iskola őket is elvitte farsangra, kirándulásra, múzeumot nézni...

A Máltai Szeretetszolgálat délutáni gyermekfoglalkoztatás-programjának⁵ a vezetője mondta el, hogy 85 gyermeket foglalkoztatnak. A foglalkozások tárgykörei: asztalosság, szövés, díszítő eljárások (festés, faragás, hímzés), zene, tánc, ének, lovaglás és lovastorna. Minden gyermek lovagolhat (póni- és hátslovakon). A foglalkozások irányítását 10 alkalmazott végzi. A foglalkozások egy része az iskolában folyik, ottani tanerők irányításával. Ezt a munkájukat a Máltai Szeretetszolgálat fizeti, és az igazgatónő szervezi. Eddigi tapasztalataik szerint ezeken a foglalkozásokon való részvételnek a gyermekek személyiségére, illetve munkaképességére van valamelyes hatása, de elég csekély.

A Református Diakónia Egyesület délutáni iskolásgyermek-foglalkoztató csoportja főképp felügyeletet és uzsonnát biztosít résztvevői számára.

A tanítónő szerint, aki Komollón lakik, Komollón nincs cigány negyed. A cigányok bent laknak imitt-amott a faluban. Kereskedtek, és abból van olyan jövedelmük, hogy rendre megvásárolták az üresedő házakat. Keveset vannak azonban itthon. Autójuk van, azzal járnak az országot-világot. Földet nem művelnek, de jól élnek. Gyermekek már csak módjával van, s azokat útjaikra hordják magukkal.

MIÉRT MARAD MINDEZ A TÁMOGATÁS ÉS IGYEKEZET MÉGIS MEDDŐ?

A cigány gyermekek szocializációjának (magyarul: társadalmi beépülésfolyamatának) alapja marad a saját családja és közvetlen környezete. Az abban előforduló személyekben, életmódban, anyagi és

5 Kezdeményezője és működtető vezetője gróf Kálnoky Tibor (titkára Székely Róbert). A foglalkozások nagyrészt a gróf birtokának területén és épületeiben folynak.

szellemi körülményekben kapja a mintákat öntudata, érték- és célrendszere kialakulásához. Ezeket az alapmintákat alkalmazza és követi. Önmeghatározása és látóköre ezekhez tapad, és onnan csak igen nehezen leválasztható.

KÖZÖSSÉG, OTTHON ÉS HAZA

A megkérdezettek 93%-a itt helyben szeretne továbbra is élni, vagyis nem törekszik felolvadni az egyre nagyobb városi tömörülésekben, hanem szeretne megmaradni helyi kisközösségében, fenntartani azt, és benne helyet kapni a maga számára.

A bomlás felső szintjén azok mozdultak, akik képesek voltak átlépni és beilleszkedni az új rendbe: városra költözni, kivándorolni, de akár helyben megmaradva is áthelyezni tevékenységük súlypontját az áru és piac övezetébe.

A változások azonban nem kizárólag a régi viszonyok bomlásában és leépülésében nyilvánulnak meg, vannak jelek épülési folyamatokra is. Ezek teherbírását és alakulásának terjedelmét-tartalmát gondosan számba kellene venni és népszerűsíteni. A bontakozó új társadalomszerkezet új feladatokat szab, és azokba átsorakozik az itt lévő emberállomány, már aki talál benne helyet magának.

A tőkés rend Romániában sem tudott, nem tudhatott eleven életre kelni. Az államszocializmus alatt Sepsiszentgyörgy lakossága bár a 60-as évektől a 90-es fordulatig bő háromszorosára duzzadt, de a tőke nemigen jött ide, hogy foglalkoztassa az itt élőket.

Az új hatalom viszont a bérmunka nélkül maradottakkal nem tudott mit kezdeni. Jobb híján először a mezőgazdaságban csinált helyet nekik, és oda irányította vissza őket (reruralizáció), aztán megtalálta a csavarosabb utat – külföldre.

A FALU ÚJRATAGOLÓDÁSÁNAK FOLYAMATA

A visszaosztott földeken a feltámasztott kisparaszti gazdálkodás sorvadozik a világgazdaság félig nyitott versenymezéjében. Versenyképtelen. A kisparaszti gazdálkodással együtt apadt az ő termékeiknek a helyi, kisüzemi feldolgozása. Ezt kellő hatásfokkal időben kihasználni és megújítani lehetetlen. A kisárutermelők elhullása a piaci versenyben megnyitotta a terepet a nagyobbak számára. Ennek útja a nyers magántulajdoni viszonyok közepette a 15-20 hektárnál nagyobb gazda-

ságok növekedése lett. Nekik van csak valamelyes módjuk nemcsak beszerezni és elsajátítani a korszerű agrotechnikát, hanem vásárlással vagy bérletekkel birtokukat is növelni. Az 1-5 hektáros birtokosoknak viszont sokkal nagyobb része – Kőröspatakon vizsgálatunk szerint 82%-a – nem lakik már helyben. Az eltávozott birtokosoknak legnépesebb csoportja ez, összességüknek 43%-a. Az 1 ha alattiak, bár szintén sokan, de csak 54%-ban, kevesebben költöztek el. Ezek az itthon maradók és hazatelepültek jelentik ma a falu gerincét. Az ő földjük nem elég a megélhetéshez, tehát pótló jövedelemforrás után kellett nézniük.

Elsősorban a ház és a ház körüli kert, de többnyire a darabka szántó is megmaradt. A legkisebb létalap, amelyik már kiegészítésre szorul. Ezek csak „mellesleg” gazdálkodnak, képtelenek a piaci „új világban” kizárólag földvagyonukból megélni. A község földterülete ahhoz nem elég, hogy pusztá megművelése a község teljes lakosságának kellő foglalkoztatást, munkaerejük fenntartására kellő hatékonyságú szervezetet nyújtson. Foglalkoztatást valamennyiüknek csak munkaigényesebb termények preferálása és a termények helybeli feldolgozása nyújthatna, valamint az abban szervezett együttműködés. Az itteni földek tulajdonosainak többsége már nem helybeli lakos, viszont a kőröspatakiak számára Sepsiszentgyörgy csak szűk nem földműves munkakinálatot tudott nyújtani.

Márkus István a '70-es években „utóparaszti”-nak nevezte el az ilyenféle életet. Maradványgazdaság: a hajdani családi parasztgazdaság munkamegosztásának örököse. A magyar családok megélhetésében elterjedt „több lábon állás” kezdete a szocializmus idejére és viszonyába nyúlik vissza... benne minél bővebb háztáji gazdaság. Élő történelmi maradványformák...

A községben élők jövedelmében a járadékok együttesen 31,8%-ot tesznek ki. Az aktív jövedelmek teljes együttese kétszer annyi, 62%, tehát alaposan meghaladja a passzívakat.

A cigányság körében elterjedt az erdőhasználat és a szabálytalan (fekete) munkavállalás, s bizony egyeseknél a rendszeres lopás is, mivel saját földje csak nagyon kevesüknek van. Ők is csak arrafelé roskadtak vissza, ahol az államszocialista rendszer előtt voltak. Csakhogy a korábbi helyzetben még kisebb létszámban voltak jóval több munkafeladatra. Most, az újkapitalista rendszerben ezek vészes hiányát, elégte-

lenségét munka nélkül juttatott segélyekkel helyettesíti a „szociális” állam, amennyire tudja. Ezzel azonban munkakészségüket rombolja, és értékrendjüket is leépíti... a félremagyarázott emberi egyenlőség jegyében oktatásukat ugyanabba a szervezetbe erölteti, mint a hajdan földműves családokét.

A község export jövedelmének nagyrésze a legalacsonyabb hozadékú termékekből, törpeméretű üzemekből származik: tanulatlan munkaerőt és feldolgozatlan mezőgazdasági nyersterményt értékesít szűk körzetben, míg az ehhez és háztartási munkájához szükséges eszközöknek nagyrészt kívülről hozza (társági import). A háztartások fogyasztásába kerülő termékeknek is igen jelentős – talán nagyobb – része is kívülről származik. Öltözet, tisztálkodás, művelődés, szórakozás, de még a táplálkozás nyersanyagainak és eszközeinek túlnyomó része is... Ez a termelő-/megélhetési szerkezet a település önálló egységként való fennmaradásához nem biztosít kellő alapot.

FÜGGELÉK. A FELMÉRÉS MENETE

A program gazdája a Sepsiszentgyörgyi Diakónia Keresztyén Alapítvány. Ennek lelkész-igazgatójával, Makkai Péterrel kezdtünk el a falu továbbéléséről együtt gondolkodni. Ennek alapján kért fel engem a vizsgálat megtervezésére és szakmai irányítására, és a munka első szakaszában ehhez ő biztosította a kellő technikai feltételeket. Ebben az első szakaszban néhány hétig jártam a két falut. Az alapítvány helybeli munkatársa, Apor Zsuzsa kalauzolt és szállított alapítványi autón, és segítségével tájékozódó beszélgetéseket folytattam azokkal, akik a községben áttekintéssel és valamelyes irányító hatáskörrel rendelkeznek.

A kérdőíves felmérés szükségességének gondolatára Makkai az alapítványi munkatársaival jutott, az általam már megkezdett vizsgálat folytatása- és kiegészítéseképpen. Az ív lekérdezéséhez igénybe vette a csíkszeredai Sapientia EMTE szociológia szakának együttműködését, engem pedig felkért a felméréshez szükséges kérdőív elkészítésére, a lekérdezés lebonyolításában való részvételre, majd a leendő eredmények feldolgozására és értelmezésére. Megállapodásuk szerint a lekérdezést az egyetem növendékeinek egy évfolyama nyári gyakorlatuk keretében, oktatóik közvetlen irányításával kellett elvégezniük.